

— DDR —

Livet som kristen i den östtyska kommuniststaten

GÖTEBORGS UNIVERSITET
JMG, Institutionen för journalistik,
medier och kommunikation
Författare: Jonas Egfors
Examensarbete i journalistik 22,5 hp,
HT/2014Handledare: Kicki Hultin

Innehållsförteckning

1.0 Hemsidetext

2.0 Journalistisk presentation (Bilaga)

- 2.1. Presentationsbild
- 2.2. Introduktion
- 2.3. Undersökning
- 2.4. Intervju med Gerda Grundemann.
- 2.5. Intervju med Lothar Lichtenfeld
- 2.6. Intervju med Klaus & Brigitte Seltenheim

3.0 Analys

4.0 Metodrapport

- 4.1. Introduktion
- 4.2. Frageställning
- 4.3. Bakgrund
- 4.4. Avgränsning
- 4.5. Arbetets gång
 - 4.5.1. Kreativ metod?
 - 4.5.2. Form och disposition
 - 4.5.3. Transkribering
 - 4.5.4. Översättning
 - 4.5.5. Svarigheter att komma at
 - 4.5.6. Väntetider
 - 4.5.7. Etiska överväganden
 - 4.5.8. Källkritik
- 4.6. Metod och resultat
 - 4.6.1. Djupintervjuer
 - 4.6.2. Förberedelser
 - 4.6.3. Att hitta intervjupersoner
 - 4.6.4. Gerda Grundemann
 - 4.6.5. Rüdiger Sielaff
 - 4.6.6. Lothar Lichtenfeld
 - 4.6.7. Klaus & Brigitte Seltenheim
 - 4.6.8. Genomförande av intervjuer
 - 4.6.9. Bakgrundsmaterial
 - 4.6.10. Genomförande av undersökning
 - 4.6.10.1. Sökresultat och urval
 - 4.6.10.2. Bortfall
 - 4.6.10.3. Gränsfall
 - 4.6.10.4. Neues Deutschland
 - 4.6.10.5. 1960-talet
 - 4.6.10.6. 1970-talet
 - 4.6.10.7. 1980-talet
 - 4.6.10.8. Resultat
- 4.7. Svar på frågeställning
- 4.8. Litterär reflektion
- 4.9. Framtida undersökningar
- 4.10. Källförteckning
 - 4.10.1. Skriftliga källor
 - 4.10.2. Muntliga källor
 - 4.10.3. Internetsidor
- 4.11. Bilder
- 4.12. Malgrupp

DDR – Livet som kristen i den östtyska kommuniststaten

Tiden med kommunistregimen var en tid av kamp för många som inte höll med socialistpartiet. Tjugofem år efter berlinmurens fall finns fortfarande minnena kvar. En färsk undersökning från JMG visar att dåvarande socialistpartiet SED:s dagstidning Neues Deutschland ofta rapporterat om kristna och kyrkan, men att mycket förblev osagt. I undersökningen där man analyserat artiklar från tidningen innehållande ord som "kristen" och "kyrka" framkommer att det skrevs om diskriminerade kristna i utlandet – men aldrig om diskriminerade kristna i DDR, att kristna ibland kom till tals – men då för att bekräfta "framgångarna" för socialiststaten, eller försvara SED:s ställningstaganden och att kristna ofta uppmanades att "stå upp för freden" och därför försvara den alltmer stängda gränsen mellan öst och väst på 1960-talet. Vi har träffat några som var engagerade i den östtyska kyrkan på den tiden och bitt dem berätta om sina upplevelser.

Deras berättelser ger en annan bild av verkligheten än den som gavs i Neues Deutschland. Idag väljer vi att berätta om dessa livsöden som ligger oss så nära både tidsmässigt, geografiskt och kulturellt.

Analys

Vi lever i en del av världen som på många sätt går mot ljusare tider. Miljömedvetenheten ökar och medvetenhet kring jämlikhet och orättvisor blir allt större. Europa har på många sätt utvecklats från att vara en krigshärd full av konflikter till att bli en mer enad världsdelen med gemensamma intressen och ett gemensamt mål. Även om de senaste åren av ekonomisk kris har brännmärkt den nya europeiska självbilden, lever vi fortfarande i ett öppet Europa som för inte så länge sedan såg väldigt annorlunda ut.

Efter andra världskriget när fascismen hade besegrats och Tyskland delats upp var kommunismen på frammarsch, som en motreaktion mot den fruktansvärda fascism som drev Tyskland i fördärvet och ledde till miljoner människors död. Kommunismen som officiellt var fascismens motpol skulle bekämpa sociala orättvisor och leda till ett rättvist samhälle med plats för alla. DDR bildades. Problemet var att alltför många ville ta sig till Västtyskland för att kunna leva i frihet, tala fritt och ha sina egna bondgårdar utan inblandning av staten. 1961 såg socialistpartiet SED ingen annan lösning än att bygga Berlinmuren och stänga gränsen mellan öst och väst. DDR kom att utvecklas till en stat med tusentals hemliga poliser, alla för att skydda socialismen. De människor som inte ville hylla socialismen som det högsta, och som hade en religiös övertygelse hade ibland problem i DDR just för att de var olikänkade. Det fanns inte utrymme för det i DDR.

En ny undersökning från JMG visar att SED:s egen dagstidning ofta rapporterade om kristna och kyrkan i DDR. De berättade om utsatta kristna i utlandet och kristna fick ibland komma till tals. Men i undersökningen har man inte kunnat hitta en enda artikel där diskriminering av kristna i det egna landet nämns och en närmare granskning visar också att de kristna som kommer till tals ofta hyllar socialismen och bekräftar SED:s ståndpunkter. Kristna som själva var aktiva under den här tiden vittnar om en helt annan verklighet. En verklighet där övertygade kristna inte hade möjlighet att få högre utbildning, där spioner satt i kyrkbänkarna och där de med en religiös övertygelse ständigt möttes av misstänksamhet.

Visst, skulle man kunna säga. Vem blir förvånad? Var inte i princip alla diskriminerade i DDR? Var inte censuren så utbredd att knappt några böcker fick tryckas? Lurade inte Stasi bakom varje gathörn och utsatte alla medborgare för integritetskränkande behandling?

Jo, precis.

Det är just därför det är så viktigt att berätta om hur människorna hade det i ett land så nära Sverige för inte så länge sen. Just här ligger fokus på den kristna minoriteten, men varje gång vi uppmärksammar mänskooöden i totalitära stater gör vi framtiden en tjänst. Vi visar hur människor en gång levde och vi gör det för att vi inte vill se det igen. Hela

världen går inte mot ljusare tider. FN rapporterade i våras om de fruktansvärda kränkningar av mänskliga rättigheter som sker i Nordkorea, Amnesty talar om kränkningar av både muslimer, kristna och buddhister i Kina, och Human rights watch rapporterar om en starkt begränsad yttrandefrihet i Uzbekistan. Så länge hela världen inte går mot ljusare tider måste vi fortsätta berätta om de kränkningar som ägt rum i historien. Med hjälp av lärdomar från historiska skeenden kan vi arbeta för att undvika att förtryck upprepas i någon form.

Metodrapport

Introduktion

För ganska exakt tjugofem år sedan föll Berlinmuren. DDR, Deutsche Demokratische Republik, som länge varit Sovjetunionens skötebarn och ekonomiska stolthet, kollapsade vilket blev startskottet för ett nytt Europa. Det nya Europa fick ett enat Tyskland, något som många bara hade drömt om förut. Men hur var det egentligen att leva i DDR om man inte var socialist? Om man till och med hade en stark religiös övertygelse om att något annat stod över staten? Relationen mellan kyrka och kommunism var ofta problematisk. Marx och Lenin predikade ateism och församlingsmedlemmarna hade sina egna gemenskaper i en stat som ville vara en enda stor gemenskap. Jag har här valt att lyfta upp den kristna minoriteten, även om det i DDR säkerligen var många fler än de kristna som upplevde sig diskriminerade. Det har jag valt att göra då det inte nog kan uppmärksammas varje gång en grupp diskrimineras oavsett om det gäller religiösa grupper eller någon annan typ av grupp. I en värld där totalitära stater fortfarande sätter sina medborgare under press måste vi fortsätta berätta om det som hänt i historien.

DDR ligger nära oss både tidsmässigt, geografiskt och kulturellt. Därför finns det en direkt relevans för läsare i Sverige.

Jag har försökt ta reda på hur det kunde vara att leva som kristen i DDR. Hur fri var man? Hur upplevde kristna själva situationen? Till min hjälp har jag haft Stasis eget arkiv i Frankfurt Oder BStU, där de kunnat hjälpa mig förstå hur Stasi fungerade och hur de tänkte. Som en delvis bärande del har jag valt att ha intervjuer som är tänkta att ge färg och känslor till berättelserna. Som grund har jag även undersökt hur mediebilderna av kyrkan såg ut i DDR under den här tiden. I centrum för den undersökningen har jag använt mig av Socialistpartiet SED:s officiella dagstidning, Neues Deutschland. Syftet med den undersökningen har varit att ställa resultatet mot de berättelser som mina intervjupersoner har berättat för att svart på vitt kunna visa på hur situationen såg ut på den tiden. Även om mitt resultat är föga förvånande, anser jag ändå att det finns relevans att berätta dessa historier så att vi inte glömmer vilken bakgrund många människor i Europa har.

Frågeställning

Frågeställningen som ligger till grund för min undersökning är:

Hur var det att leva som kristen i DDR?

För att ta reda på denna breda fråga har jag haft ett antal andra frågor:

Hur var mediebilden av kyrkan och kristna i DDR?

Hur upplevde kristna själva att leva i DDR?

Vad fanns det för positiva/negativa sidor av att leva i DDR som kristen?

Hur fri var man att tala i kyrkorummet?

Bakgrund

Det har forskats väldigt mycket om DDR, kommunism och Stasi både vetenskapligt och journalistiskt, men även om förhållandet mellan kyrka och stat i DDR. Det har även skrivits en hel del om människor som var obekväma för staten och hur det var att leva i en övervakningsstat. Samtidigt finns det brister i forskningen om frikyrkorna i DDR menar kyrkohistorikern Klaus Fitschen¹. Mycket av forskningen har skett efter murens fall och en forskare som intresserat sig för ämnet är Joachim Heise. Han är historiker och specialist på just DDR och förhållandet mellan kyrka och stat.

All denna forskning och tidigare journalistiska publikationer utgör en grund för min egen undersökning, samtidigt som jag hoppas att min undersökning kan komplettera ett område som fortfarande skulle kunna undersökas mer, hur man rapporterade om kristna och kyrkan inom DDR. Nedan följer en litteraturoversikt med både forskning, journalistiska publikationer och spelfilmer som gjorts i ämnet.

Litteratur och forskning

Reinhard Henkys. Brückenbaues zwischen West und Ost. Eine Dokumentation seiner Beiträge in der Zeitschrift "Kirche in Sozialismus". Heise, Joachim. Schumann, Rosemarie. Förlagsnamn saknas. 2012.

Geschichte, die man erzählen muss. Gespräche mit Persönlichkeiten aus Politik, Kultur und Kirche. Heise, Joachim. Förlagsnamn saknas. 2011.

¹ <http://www.kirche-mv.de/Klaus-Fitschen-Forschung-uebersieht-Geschichte-de.4300.o.html>

² www.forte.se/sv/Publicerat/Forskare-berattar/Forskare-berattar-2008/Manga-

Dialog über Luther und Müntzer. Zwanzig Expertengespräche zwischen kirchlichen und marxistischen Reformationhistorikern der DDR (1981-1990). Heise, Joachim. Stache, Christa. Förlagsnamn saknas. 2011.

Schwierige Gratwanderung. Nachdenken über die Rolle der evangelischen Kirche in der DDR 20 Jahre nach der friedlichen Revolution. Dähn, Horst. Heise, Joachim. Förlagsnamn saknas. 2011.

Christa Lewek. Kompetent und unbequem. Eine Frau im Bund der Evangelischen Kirche der DDR. Berlin : Verl. Am Park. 2007.

Zwischen allen Stühlen. Zur Geschichte des Kunstdienstes der Evangelischen Kirche in Berlin 1961-1989. Körner, Dorothea. Förlagsnamn saknas. 2005.

Staat und Kirche in der DDR. Zum stand der zeithistorischen und sozialwissenschaftlichen Forschung. Dähn, Horst. Heise, Joachim. Förlagsnamn saknas. 2003.

Pfarrer in der DDR. Gespräche über Kirche und Politik. Krusche, Hans-Martin. Förlagsnamn saknas. 2002.

SED und Kirche. Eine dokumentation ihrer Beziehungen. Hartweg, Friedrich. Neukirchener Verlag. 1995.

Stasi konkret: Überwachung und Repression in der DDR, Ilko-Sascha Kowalczyk, 2013

Die Stasi-Geheimnisse: Methoden und Technik der DDR-Spionage, Kristie Macrakis, 2011

Die Stasi: 1945-1990, Jens Gieseke, 2011

Stasi-Kinder: Aufwachsen im Überwachungsstaat, Ruth Hoffmann, 2013

Journalistiska artiklar:

<http://sverigesradio.se/sida/avsnitt/77540?programid=416> (Radioprogram från P1 som handlar om kyrkornas roll i revolutionen 1989).

www.svd.se/nyheter/utrikes/3971396.svd (DDR-fångar får mer pengar)

www.spiegel.de/einestages/ueberwachung-in-der-ddr-das-operative-fernsehen-a-993228.html (Övervakning)

www.mdr.de/damals/archiv/artikel5290.html (Övervakning)

www.zeitklicks.de/ddr/zeitklicks/zeit/das-system/ueberwachung-und-unterdrueckung/die-methoden-der-stasi/ (Övervakning)

Nytt hopp för svenskar med fastigheter i f.d. DDR Artikel/kapitel / Dirk Westermann 1996, tidskriften Advokaten.

www.zeitklicks.de/ddr/zeitklicks/zeit/das-system/ueberwachung-und-unterdrueckung/die-stasi/ (Övervakning)

Spelfilmer:

Das Leben der Anderen. Florian Henckel von Donnersmarck, 2006.

Good bye Lenin, Wolfgang Becker, 2003.

Weissensee, Friedemann Fromm, 2010.

Avgränsning

Jag har valt att avgränsa min undersökning till att endast studera artiklar ur socialisttidningens arkiv. Detta för att det var den näst största tidningen i DDR under den här tiden och dessutom socialistpartiets egen tidning. Det skulle givetvis vara intressant att ta med fler tidningar, vilket också skulle ökat trovärdigheten och validiteten i min undersökning, men av tidsmässiga skäl har jag valt att göra den här avgränsningen.

Jag har även valt att avgränsa mig till åren 1961-1989. Det var under den här tiden Berlinmuren fanns och det är också den här tiden jag varit mest intresserad av att studera. Detta på grund av att landet under den här tiden var som mest isolerat genom den hårt kontrollerade gränsen.

En annan avgränsning jag gjort är att endast ta med 50 slumpmässigt utvalda artiklar innehållande ordet "Kirche" (kyrka) och 50 utvalda artiklar innehållande ordet "Christ" (kristen). Även här jag har gjort avgränsningen av tidsmässiga skäl, då varje artikel har studerats kvalitativt och dessutom översatts från tyska till svenska vilket varit tidskrävande.

Fyra intervjuer utgör en stor del av mitt arbete, med intervjun med Gerda Grundemann som en centralgestalt, då jag funnit hennes berättelse mest intressant. Därför fungerar även hennes intervju som förklarande inför de andra intervjuerna. Där förklaras exempelvis Jugendweihe och SED, vilket inte förklaras i de senare intervjuerna. Jag har valt den här blandningen av människor då de dels är hälften kvinnor och hälften män och även om alla fyra är pensionärer har de alla olika upplevelser av den här tiden. Jag har

dessutom medvetet valt att uppmärksamma äldre människor då denna grupp dels är klart underrepresenterad i media² samt att de har ett större livsperspektiv.

Arbetets gång

När jag började med min id-skiss var jag egentligen inställd på att göra en annan typ av studie. Jag ville undersöka livet i DDR med ett fokus på övervakningen och Stasi. Därför tog jag mig till ett Stasiarkiv i Frankfurt och jag fick även kontakt med några intervjupersoner. Ju mer jag satte mig in situationen insåg jag dock att det skulle bli svårt att fullfölja min första plan då jag inte fick tillstånd att se de stasiakter som jag var intresserad av. Jag valde därför att istället inrikta mig på den kristna minoriteten i DDR, då det var en gemensam nämnare hos flera av mina intervjupersoner. Konsekvenserna av mitt byte av inriktning ledde även till att mina intervjuer fick en annan inriktning och jag hittade även andra personer att tala med. Ett misstag jag gjorde tidigt var att inte ta reda på mer hur det fungerar med Stasis arkiv, vilket jag säkerligen hade kunnat få reda på från början. Samtidigt har resan lett fram till där jag är idag, vilket kanske inte heller är helt fel.

Efter intervjuerna följde ett tidskrävande arbete att transkribera och översätta och därifrån börja skriva ihop artiklarna. Parallellt med detta arbete arbetade jag med metodrapporten och undersökningen, det vill säga analysen av de hundra artiklarna. Det var också väldigt tidskrävande och jag stötte på en del problem vid analysen, exempelvis språkliga problem, då många artiklar är skrivna för femtio år sedan på en annan typ av tyska. Ett annat problem med transkriberingen var att en av mina intervjupersoner talade en ganska stark dialekt vilket gjorde det svårt att ibland höra vad hon sa på inspelningen.

Som alternativ till den undersökning jag gjorde hade jag att kolla hur många i DDR som blev av med sina bondgårdar och som sedan inte fått tillbaka den, precis som Gerda Grundemann. Jag insåg snart att det var en statistik som skulle bli överväldigande att ta fram under den här tiden, och jag valde därför ett annat spår och en annan metod.

Det som var bra med min metod var att jag undersökte lite av ett eget spår på det här forskningsområdet, och det var också fullt genomförbart. Resultatet blev också en tydlig kontrast till de intervjuades berättelser. På så vis tycker jag att metoden var rätt, för den förstärker berättelsen om att kristna i DDR kände sig diskriminerade och att de inte kunde säga vad de ville, och var också därför jag valde den. Det som talar emot min undersökning är möjligtvis mitt låga underlag, vilket skulle kunna göra det svårt att generalisera. Om jag hade haft mer tid hade jag förmodligen ökat mitt underlag

² www.forte.se/sv/Publicerat/Forskare-berattar/Forskare-berattar-2008/Manga-fordomar-mot-aldre/

ytterligare vilket gjort resultatet än mer tydligt. Men jag hoppas ändå att min undersökning kan ge en vink av hur det var i DDR.

Kreativ metod?

Att undersöka mediebilderna av en viss folkgrupp, religiös grupp, män eller kvinnor är en metod som på intet sätt är ny. Därför kan man diskutera huruvida min metod varit kreativ eller inte. I kombination med mina djupintervjuer vill jag ändå hoppas att jag kunnat producera någonting eget.

Form och disposition

Jag föreställer mig mitt journalistiska arbete som ett specialnummer i ett magasin med längre texter. Kanske skulle numret innehålla ännu mer om DDR och den hade kunnat ges ut i samband med 25 årsdagen av murens fall. Formmässigt har jag inspirerats av andra magasin såsom exempelvis det kanadensiska magasinet *Kinfolk*. Jag har velat ha ganska mycket luft, klassiska typsnitt, stora bilder med dämpad svärta. De dämpade färgerna är för att förstärka den retro känslan som jag anser att DDR förmedlar.

Undersökningen tar ett uppslag och intervjuerna tar resten, vilket kan tyckas är en sned fördelning, men det beror på att jag velat ha tyngdpunkten på människorna, känslorna och berättelserna. Jag har försökt fånga läsaren genom att börja varje intervju med en scen från de intervjuades liv, skriven i skönlitterär form.

Transkribering

Transkriberingen har tagit ganska lång tid då jag valt att spela in intervjuerna och skriva ut dem ord för ord. Det är en metod jag inte skulle ha använt i ett vanligt nyhetssammanhang, men i det här fallet när jag faktiskt haft tid att gå igenom allt noga ville jag gärna ha möjligheten att få med allt som sades. Det har även gjort att jag kunnat lyssna mer intensivt utan att fokusera på att få med allt som sägs på papper. Jag har noterat stödord och fångat upp saker i berättelserna på ett sätt som varit svårt om jag inte haft inspelningen.

Efter transkriberingen har jag rödmarkerat alla de citat som jag har velat spara som citat och blåmarkerat de citat jag velat spara som information. Utifrån det har jag sedan skrivit ihop intervjuerna.

Översättning

Alla intervjuer har gjorts på tyska. När transkriberingen var färdig var således allt på tyska och jag har tagit mig friheten att fritt översätta det som sägs även om jag inte har någon formell översättarutbildning. Det har underlättats av att jag bott i Tyskland.

Svårigheter att komma åt Stasiarkiven

Problemet med att forska i Stasiarkiven är att de till stor del är låsta. Jag fick lov att komma in i Stasiarkivet i Frankfurt (Oder), BStU, men jag fick inte lov att fotografera och jag fick heller inte lov att läsa någon av de akterna jag egentligen var intresserad av. Detta berodde främst på sekretess. Däremot fick jag tillgång till ett stort antal andra Stasiakter som var väldigt intressant läsning. Dessa akter handlade om allt från övervakning, till hur Stasi skulle klä sig i stadsmiljö för att smälta in. Utöver Stasiarkivet BStU fick jag se en del akter som mina intervjupersoner själva kopierat, såsom Gerda Grundemanns son, Friedhold Grundemann.

Väntetider

För att få se en Stasiakt, om det så är ens egen akt måste man vänta cirka tre år, enligt personalen på BStU. Det är en tidsfrist som kan tyckas väldigt lång. Som förklaring uppgav tjänstemannen på BStU i Frankfurt (Oder) att så många ansöker om att få se sina akter. När jag var där var det dock helt folktomt. För den som tycker att det är integritetskränkande att fortfarande ha kvar en akt med personlig information i arkivet blir heller inte hjälpt. Man kan inte få sin akt förstörd. Den ska bevaras av historiska skäl.

Etiska överväganden

De personer jag intervjuat har med glädje velat berätta sina historier. Innan jag kom dit föreställde jag mig att det skulle bli svårt för de här människorna att dra upp jobbiga minnen igen, men jag insåg snart att det här är någonting man talar om ganska öppet idag. De etiska övervägandena handlade istället mer om hur mycket jag skulle ta med av omgivningarna hos de jag intervjuade. Överlag har det inte varit alltför svåra övervägningar att göra. Jag övervägde att ha med någon typ av ansvarsintervju, men eftersom det ändå är 25 år sedan och många människor lever helt annorlunda idag tyckte jag att det var svårt att argumentera för detta. Dessutom var förmodligen många som arbetade för Stasi själva offer för organisationen.

Källkritik

Det finns en stor bredd på litteraturen i det här ämnet och mycket av det som skrivits har varierande trovärdighet. Personligen sätter jag ett sätt högre värde på litteraturen skriven efter murens fall, då Stasi var nedlagt och ämnet var mindre stigmatiserat. Till exempel finns en bok som heter Lika rättigheter – utnyttjas de även lika? Kvinnor i DDR. (Panorama DDR, 1986). Boken inleds med ett citat av Lenin och den är tryckt av de östtyska myndigheterna 1986. Boken ovan var en del i en samling böcker som gavs ut av myndigheterna i DDR för att sprida information om landet i utlandet. Med tanke på att censur förekom i landet och att inte vilken litteratur som helst fick tryckas finner jag det svårt att ta en sådan bok på fullt allvar då jag vet att den skrivits med dolda intressen. Amnesty har exempelvis rapporterat om politiska fångar vilket visar också visar att det förekom begränsningar i yttrandefriheten (Amnesty: 1983).

Metod och resultat

Jag har främst använt mig av två metoder:

- En kvalitativ analys av artiklar från tidningen Neues Deutschland
- Flera djupintervjuer

De här två metoderna är tänkta att komplettera varandra och berätta två sidor av en historia. Intervjuerna står i centrum och undersökningen bekräftar vad människorna berättar eftersom de visar på två olika verkligheter.

Djupintervjuer

Förberedelser

För att få ut så mycket som möjligt av längre intervjuer krävs att man är förberedd och väl känner till bakgrunden till det man vill undersöka. Jag har därför som förberedelse försökt göra så mycket research som möjligt om det som berör mina intervjupersoner och deras öden. Jag har studerat DDR, Stasi och socialistpartiet (SED) och med den grundkunskapen har det varit lättare att intervjua. Jag har besökt Stasiarkivet i Frankfurt Oder och DDR-museet i Berlin.

Att hitta intervjupersoner

Fördelen med att hitta "case" på temat DDR är att det är ett helt folk som är berört. När man smalnar av med enbart kristna i DDR blir det givetvis lite svårare, men det finns samtidigt tydliga ställen att leta på. Församlingar och kyrkor är givna platser och i Baptistkyrkan i Frankfurt har jag till exempel hittat Pastor Ingo Schaper som jag gjort en kortare intervju med.

Gerda Grundemann har jag hittat tack vare att jag känner hennes barnbarn som bor i Kiel. Hon har en intressant bakgrund då hennes föräldrar redan under nazisttiden hade problem på grund av deras kristna tro. Hon växte upp på en stor gård med plantskola och trettio anställda. Allt detta blev taget ifrån dem under kommunisttiden. Egendomar de aldrig fått tillbaka. Hon har haft mycket att berätta och är en duktig berättare.

Lothar Lichtenfeld är bror till Gerda Grundemann. I den journalistiska presentationen har jag valt att inte nämna att de är syskon för att jag helt enkelt inte tyckt att det varit relevant. Han var endast 19 år när han flydde till Kanada för att kunna studera. Han hade en dröm att bli läkare, något som var näst intill omöjligt om man var aktiv kristen i DDR. Han lämnade Östtyskland redan 1952, men har ändå mycket att berätta från den tiden.

Brigitte och Klaus Seltenheim är runt 70 år och har större delen av sitt liv bott i DDR. De är mildare i sin kritik mot den före detta kommuniststaten, men talar också om svårigheterna de ibland mötte.

Rüdiger Sielaff har jag intervjuat på grund av hans yrke. Han är chef för Stasiarkivet i Frankfurt (Oder). Det är samma arkiv där den svensk-tyske prästen Aleksander Radler har sin akt. Det var Sielaff som hittade honom vilket ledde till att tidningen Expressen senare konfronterade honom med informationen som han förnekade; att han varit spion åt Stasi under många år och fått flera dömda till fängelse. Han erkände senare för Dagens Nyheter att han under 25 års tid arbetat för Stasi. Radler fick då lämna prästyrket och det är än idag en historia som berör och engagerar. Jag har valt att inte ta med intervjun med Sielaff i den journalistiska delen, då det kom att hamna lite utanför ämnet, hur det var att leva som kristen i DDR. Förvisso skulle man kunna hävda att Radlers berättelse också visar hur kristna kunde omvändas till "den andra sidan" (Radler försökte enligt Sielaff själv fly och det var så han kom i kontakt med Stasi) och att det således borde ha en plats i berättelsen, men eftersom jag inte haft fokus på Stasi, utan att det har varit mer ett sidospår som nämns har jag valt att inte ta med Sielaff och Radler i den journalistiska delen.

Genomförande av intervjuer

Det har visat sig att de här minnena än idag lever kvar otroligt levande hos samtliga personer som jag har träffat och intervjuat. Deras berättelser har således flutit på av sig själva i en snabb takt. Jag har låtit dem berätta sina historier och lyssnat. Emellanåt har jag ställt frågor för att få in samtalet på de ämnena som jag varit intresserad av. Jag har velat få fram känslor och tankar hos dem jag intervjuat. En stor del av det arbetet har legat i att våga vara tyst och vänta ut de tankar som ofta kommer efter ett tag. Det har även varit viktigt för mig att fokusera på det mest intressanta i berättelsen, försöka hänga kvar i de händelserna och krama ut fler detaljer och känslor från dem. Att från början veta vad syftet är med just den intervjun jag har framför mig har också varit en stor hjälp, och jag har delvis utgått från samma frågeformulär vid flera av intervjuerna.

Inhämtande av bakgrundsmaterial

Bakgrundsmaterialet till mitt arbete kommer framförallt från ett antal böcker som nämns i litteraturlistan i slutet av metodrapporten. Information som kommer från de här böckerna är datum, siffror med mera som varit viktigt att få rätt. Exempel på det är "DDR blev tvungna att byta 1000 Wartburgbilar mot polsk privat odlad potatis" (Hangen: 1966). Jag har även använt mig av några akter från Stasiarkivet och jag har fått mycket inspiration från DDR-museet i Berlin.

Genomförande av undersökning

Jag har undersökt mediebilderna av kyrkan i Socialistpartiet SED:s officiella dagstidning Neues Deutschland. Målsättningen har varit att tydliggöra hur kyrkan och kristna omnämns och beskrivs. Motivet har varit att jämföra den officiella mediebilderna med människors egna livsberättelser och minnen från den här tiden. Som arbetshypotes har jag haft att antingen bekräftar intervjuerna den officiella bilden som ges i artiklarna, eller också framträder en annan bild.

50 slumpmässigt utvalda artiklar innehållande ordet "Kirche" (kyrka) och 50 slumpmässigt utvalda artiklar innehållande ordet "Christ" (kristen) ligger till grund för undersökningen. De här artiklarna kommer från tiden 1961-1989, åren då Berlinmuren fanns (Falk:5). Motivet till att jag valt just denna tidsperiod är för att jag önskat fokusera på tiden då landet som mest isolerat.

Min kvalitativa analys bygger på flera delar.

1. Jag har letat efter värdeladdade ord och begrepp. Många begrepp såsom "Ta ansvar" eller "normalisera förhållandet" kanske inte ter sig särskilt laddade, men i sammanhanget anser jag att de blir det. Jag har letat efter begrepp som talar om hur kristna bör agera och hur relationen mellan kyrka och stat beskrivs. Nedan följer några exempel som varit väldigt typiska i mitt sökresultat:

Kristna uppmanas att *ta ansvar för freden* genom att försvara muren (ND, 18-08-1961).

Ett viktigt steg har tagits för att *normalisera förhållandet* mellan kyrka och stat (ND, 22-11-1978).

Ingen kristen får *stå vid sidan om* när vi bygger vår socialistiska stat (ND, 10-09-1967).

Du borde *ta ansvar inför Gud* och stå samhället till tjänst (ND, 05-07-1962).

Konstruktiva relationer mellan kyrka och stat (ND, 31-12-1982).

2. Vad sägs när kristna själva kommer till tals? Får de uttrycka sig negativt om situationen för kristna? Nämns kristna och kyrkan i vanliga sammanhang utan politiska förtecken? Den här punkten hänger delvis ihop med punkt 1. då jag även här sökt efter värdeladdade ord. Exempel:

"Som kristen har jag *framgången för vår republik* i minnet" (11-02-1989)

"Det är gott att veta att *DDR förhindrat krafter som revanschism och militarism* att bedriva som politik (ND, 02-09-1961).

"*Som kristen är jag imponerad* av vad man åstadkommit i DDR de senaste fem åren" (ND, 29-09-1976)

"Som partilös kristen har jag *aldrig haft några svårigheter* i DDR" (ND, 07-10-1963).

Rysk ortodox *kyrka invigdes* i Potsdam (ND, 07-12-1977)

3. Hur förändras rapporteringen om kristna och kyrkan med tiden? Här har jag delat upp artiklarna efter årtal: 60-tal, 70-tal och 80-tal (se exempel under resultat).

Sökresultat och urval

I sökresultatet har det kommit upp en stor blandning av artiklar. Det är inrikes, utrikes, fritid, med mera. Det blandas högt och lågt och det handlar om nutid och dåtid. Just den här blandningen anser jag är speciellt lyckad eftersom jag automatiskt fått ett ganska bra underlag som jag hoppas kan vara representativt för hur rapporteringen om just kyrkan såg ut. För jag har ju inte bara velat ta reda på hur kyrkan framställs utan även vad man väljer för ämnen. I den här rapporten har jag försökt göra ett representativt urval för att återskapa en relativt god miniatyrkopia av min undersökning. Min ambition är att det ska vara representativt för hela min undersökning (Esaiasson, Gilljam, Oscarsson & Wängnerud: 2007).

Bortfall

En del av artiklarna har jag ansett inte berör min undersökning, och de har jag bortsett från. Exempel på det är "Gotische Kirche in Venedig niedergebrannt" (Neues Deutschland, 1977-12-28) och "Reste einer alten Kirche" (Neues Deutschland, 1977-12-04). Den första artikeln handlar om att en gammal gotisk kyrka brunnit ner i Venedig. Den andra artikeln handlar om att man hittat rester av en gammal bysantinsk kyrka i Byblos. Anledningen att jag bortsett från den här typen av artiklar är att jag anser att de handlar mer om historia, arkeologi etc., än religion. Därför utgjorde förmodligen inte den här typen av texter heller någon form av direkt "hot mot socialismen".

Gränsfall

Exempel på artiklar som först befunnit sig i gränslandet mot bortfall, men trots det kommit med i min undersökning är "Anschlag auf Kirche" (Neues Deutschland, 1964-07-17) och "Presbyterianische Kirche der USA gegen neue Kernwaffen", (Neues Deutschland, 1983-06-18). Den första artikeln handlar om ett rasistiskt attentat mot en afroamerikansk kyrka i USA. Jag tyckte först att all utrikesrapportering skulle gå bort i min undersökning, men insåg snart att det kan vara väldigt intressant att se att de skrev om kyrkan i utlandet, särskilt om kyrkor i utlandet som befann sig under hot eller diskriminering såsom i fallet ovan. Kanske kunde den här typen av artiklar väcka tacksamhet bland troende i DDR och tanken att den kristna friheten stod under hot på andra sidan muren. Den andra artikeln handlar om att den presbyterianska kyrkan i USA anslutit sig till opinionen mot nya kärnvapen. I artikeln nämns också att kyrkan har tre miljoner medlemmar. Jag tycker att det är intressant att man låter sådan information publiceras under den här tiden, därför får också den typen av artiklar vara med i mitt urval. Tre miljoner medlemmar tyder på en mäktig organisation. Dessutom går kärnvapenmotståndet i linje med annat som skrivs under den här tiden, där Sovjet framställs som ett föregångsland där det gäller nedrustningsfrågan. (ND, 27-05-1986, ND, 24-05-1986).

Neues Deutschland

Den här tidningen gavs första gången ut den 23 april 1946 och kom fram till 1 december 1989 att bli Socialistpartiet SED:s centralkommittés centralorgan. Namnet Neues Deutschland kommer egentligen från en mexikansk kommunistisk tidning från 1942-1942 som hette "Alemania Libre" (Fritt Tyskland). Neues Deutschland kom med tiden att bli ett allt tydligare språkrör för SED och hade som uppgift att se till att "partiets fana var ren och ljus" som Wilhelm Pieck och Otto Grotewohl uttryckte det i den första utgåvan. Ett par chefredaktörer såsom Lex Ende och Rudolf Herrnstadt försökte göra tidningen mer självständig från SED, något som inte föll i god jord hos partiet. Det ledde till avsked och uteslutning av partiet. 1972 hade tidningen 500 anställda och förfogade över ett av Europas mest moderna tryckerier. I slutet av 1989 hade tidningen en upplaga på 1,1 miljoner, vilket gör det till DDR:s näst största tidning. Tidningen finns än idag, men har inte längre något tryck från ägarna (www.neues-deutschland.de/kontakt/).

Resultat

Innan jag började med undersökningen förväntade jag mig att tidningen inte skulle skriva så mycket om kristna och kyrkan, resultatet överraskade mig. Det skrivs om kyrkor som invigs och många kristna kommer tals. De som kommer till tals uttrycker sig dock enbart positivt om socialistpartiet och DDR. Ingen kritik framförs. Typiska begrepp som nämns i samband med kristna är att de bör ta sitt "ansvar för freden" och således försvara Berlinmuren. Det är viktigt att poängtera att jag inte hävdar att det som ND skrev var lögn, utan att det bara berättar en annan verklighet utan att ge hela bilden.

Under åren förändras sättet kristna och kyrkan omnämns på allteftersom tiderna förändras. Här har jag valt att ta fyra exempel som jag anser varit typiska från varje decennium.

1960-talet

I början av 1960-talet när muren var ny handlade mycket av artiklarna om att kristna måste ta sitt ansvar för freden och därför försvara den alltmer stängda gränsen, det berättas även om attentat mot kristna i utlandet.

1. Der Frieden braucht die Tat 15.11.1961

"Den tyska fredsplanen kräver ett beslut som ingen kristen kan neka. Antingen fredsfördrag eller förstörelse av skapelsen". 200 evangeliska pastorer ställer alla sina krafter till socialismens förfogande och för att staten ska kunna genomföra sin fredspolitik. Pastorerna efterfrågar ett större förtroende för politiken i DDR: Socialism – sanningens hemvist

2. Als Arzu nd Christ. 18.08.1961

Olika röster angående den alltmer stängda gränsen:

"Visst, dessa åtgärder kan tyckas obekväma, men det är inte vårt fel. Hellre gör vi dessa små uppoffringar, än möter ett nytt världskrig. Jag är kristen och jag ser det som min främsta uppgift att kämpa för freden" säger Dr. Rahmeier.

3. Ich bin ein Christ der Tat 02.09.1961

Neues Deutschland frågar riksdagsledamöter vad de tänker på innan valet:

En bonde tillhörande LPG talar om att sluta ett fredsavtal som kommer leda socialismen till seger och göra DDR till ett föredömligt land för väst. Varje individ måste delta. Hon är kristen inte bara i tanken utan också i gärningar. Hennes uppgifter i framtiden blir inte lätta. Vägen mot socialism är inte rak, det finns många tankar att övervinna. Hon själv som självständig bonde tyckte att LPG var något nytt och kanske främmande. Idag vet hon att det är den riktiga vägen. Hennes partitillhörighet är CDU (Kristdemokraterna).

4. Kein Christ darf Bonn länger folgen! 01.11.1961

Tio kristna uppmanar att inte längre höra på Västtyskland. Vi måste bort från de militära krafterna. Bonn säger att DDR inte existerar och att det måste försvinna i ett litet krig. Vi säger det måste till en fredlig lösning.

Pastor Wandersleb:

"Antikommunismus das schlimmste"

150 tjejer och killar har samlats för att höra socialisten och pastorn Wandersleb tala. De har många frågor. "men muren genom Berlin då?" frågar en ung man. "Den viktigaste murstenen för gränsen är antikommunismen och det värsta av det värsta är

antikommunism" svarar pastorn och målar upp Västtysklands undergång. En ung man säger "men några har ju till och med blivit skjutna på gränsen? Där ser man vad allt prat om fred betyder för kommunisterna". Men alla tystnade då pastorn svarade "Vet ni hur många poliser som blivit skjutna på gränsen, av tyskar i Natouniformer?"

1970-talet

Under den här tiden börjar det talas om nedrustning. Samtidigt nämns invigning av en ny kyrka vilket är intressant. Möjligen är de konservativa kyrkorna ett mindre hot än de frireligiösa kyrkorna. Relationen mellan kyrka och stat är ett återkommande ämne.

1. Russische Orthodoxe Kirche in Potsdam wurde geweiht 07.12.1977

Rysk ortodox kyrka invigdes i Potsdam.

2. Neue Grundordnung Evangelischer Kirche 22.11.1978

Vid kyrkomötet i Berlin beslutades om en ny grundordning. Efter möten med SED ledning och Erich Honecker har de tagit "ett viktigt steg" i utvecklingen mot en normalisering i förhållandet mellan kyrka och stat. Under garantin att i författningen vara garanterad religionsfrihet sades att kristna i DDR också är kallade att delta i samhället.

3. Als Christ beeindruckt 29.09.1976

Som kristen är jag imponerad. Vi ska samarbeta. Denna id om valmanifest håller jag fullständigt med om. För vad som uppnåtts här i DDR under de senaste fem åren är till förmån för alla medborgare och det berör mig som kristen.

4. Kein Christ darf abseits stehen 02.10.1971

Det har varit en kristen konferens i Prag. Där sas det att "från en teologisk synvinkel kan ingen kristen stå på åskådarplats i kampen för en värld utan krig och sociala orättvisor. De tryckte på för en europeisk nedrustningskonferens.

1980-talet

Nu börjar atombombfrågan bli aktuell på allvar. Kristna kommer ibland till tals och tackar Sovjet för nedrustningen, och uppmanar USA att följa efter. Även konflikten i Nicaragua nämns ofta och då samtalen mellan kyrka och stat för att normalisera förhållandet.

1. Als Christ aktiv für unseren Staat 13.06.1981

Den socialistiska statens mål och kristnas värderingar är lika. Vår stat handlar för vårt bästa, kristna vill tjäna sin nästa. Också vad gäller fredsbevarande är vi lika. I dessa viktiga punkter kan marxister och kristna i princip helt komma överens.

2. Jeder Christ trägt für den Frieden seine Verantwortung 24.05.1986

Rapport från ett möte med den evangeliska kyrkans union:

Biskopsynoden har välkomnat beslutet att utöka provstoppet gällande kärnvapensprängningar till 6 augusti och samtidigt uppmanat USA att följa efter. Dr. Forck sa att äntligen tas förslagen från Sovjet att avskaffa kärnvapen på allvar. Kärnkraftseran kräver ett nytt politiskt tänkande, det borde vara de kristnas ansvar att inte delegera sina regeringar.

3. Christ sein heisst immer auch, für andere da zu sein. 20.02.1987

CDU politiker:

Som kristen måste man alltid vara där för andra. Publiceringen av resultaten av SED:s socialpolitik visar också att det varit till gagn för alla. Vårt kristna arbetsetos och motivation är viktiga drivkrafter. Överallt där kristna demokrater verkar, visar det att de vill de allra bästa för vår socialistiska stat, säger Karin Rostock, CDU.

4. Zu den Beziehungen Staat und Kirche in Kuba 21.03.1988

Kommunikation mellan troende och icketroende. Den katolska kyrkan hade inget att invända mot i det socialistiska systemet på Kuba. Relationen kyrka-stat är stabil.

Svar på frågeställning

Som resultaten ovan visar kom både kyrkan och kristna till tals i ND under den aktuella tiden. Jag tycker det är intressant att man nämmer attentat mot kristna i utlandet. Kanske beror det på att den typen av attentat möjligtvis var ovanliga i DDR och att invånarna på så vis kunde känna sig tryggare innanför murarna med vetskapen om vad som pågick utanför. Diskrimineringen skedde på ett annat sätt. Det är också intressant att kristdemokrater (CDU) kommer till tals, men oftast bara bekräftar SED politik. Många representanter från kyrkan talar om den goda relationen mellan kyrka och stat, något som motsägs i intervjuerna.

I intervjuerna ger alla fyra en bild av ett samhälle där de blev behandlade annorlunda på grund av sin kristna tro. Den som inte underkastade sig socialismen som den högsta auktoriteten kunde heller inte studera vidare. Stasi satt i kyrkbänkarna och lyssnade på vad som sades och ville även ha information om medlemmar och program. Genom de här två resultaten hoppas jag kunna ge ett litet svar på frågan hur det kunde vara att leva som kristen i DDR. De upplevde sig uppenbarligen väldigt diskriminerade, något som inte var den officiella bilden i media, vilket man ytterligare skulle kunna kalla en kränkning.

Litterär reflektion

Sannings- och objektivitetsanspråk är inte självklara begrepp. Att framställa min undersökning och mina intervjuer rättvisande är givetvis centralt för att nå trovärdighet. Att till exempel missgynna ena parten, skulle i det här fallet kunna vara DDR (Molander:2010). Där har jag haft en utmaning att med en tydlig skurk behålla objektivitet och oberoende. Ett par av mina intervjupersoner är mildare i sin kritik mot DDR och det är någonting som jag har försökt lyfta upp för att väga upp den annars bittra kritik mot SED och Stasi som framförs. Jag har försökt vara saklig i min rapportering för att inte brista i objektivitet (Molander:2010). Detta genom att i samband med att kritik mot DDR framförs beskriva vad för händelser som lett fram till kritiken. En story är värd att berättas när bevisen är så pass tunga och delarna passar så bra att reportern blivit moraliskt övertygad om att det inte går att motbevisa. Men trots sådana förutsättningar krävs givetvis ändå att rapporteringen är balanserad och att båda sidor hörts (Ettema, J.S & Glasser: 1998). I det här fallet har jag i samband med intervjuerna även själv läst i Stasis arkiv för att skaffa mig en bild av hur de arbetade. Jag har med egna ögon sett rester av Stasis metoder. Exempelvis sparade de dofter från olika medborgare i burkar för eventuella framtida efterlysningar, och jag har också sett Stasirapporterna om hur de barrikaderat delar av DDR-medborgares lägenheter för att kunna avlyssna deras grannar.

Secondary sources är källor tagna från andra medier (Houston:2009). På sätt och vis är det framförallt sådana källor jag använt mig av i min undersökning då jag analyserat artiklar från Neues Deutschland. Samtidigt har jag inte bedömt trovärdigheten i ND:s artiklar, utan istället enbart tittat på vad de skrivit.

Konsekvensneutralitet anses vara ett ideal, men är samtidigt ett komplicerat begrepp (Molander:2010). I min reflekterande text visar jag nyttan med att rapportera om totalitära stater, då vi därigenom kan påverka framtiden. Alltså är jag inte helt konsekvensneutral, men jag anser att det inte går att vara det i specifika fall som handlar om exempelvis mänskliga rättigheter.

Skillnaden mellan den vetenskapliga undersökningen och den journalistiska undersökningen är dels att i den journalistiska delen finns mer plats för färg, bilder, människor och känslor. I den vetenskapliga läggs en större vikt på mönster, analys och tendenser.

Dramaturgiskt har jag försökt fånga läsaren genom att börja varje intervju med en scen från den intervjuades liv, skriven i skönlitterär form. De här scenerna har jag valt ut då jag tyckt att de på ett särskilt sätt beskrivit den situation de levde i på den här tiden. Eftersom jag som journalist ska försöka fånga läsaren oavsett tidigare intresse för ämnet krävs ibland att exempelvis vädjar till känslor som Molander (2010) skriver om. Sådana värden kan enligt Molander hota objektiviteten och måste därför kombineras med analys

och resonemang. Något jag strävat efter genom att varva känslofyllda intervjuer med undersökning och analys.

Det finns givetvis en hel del fakta som inte fått plats i den här uppsatsen. Sådan fakta är exempelvis den ovannämnda informationen som jag med egna ögon sett, eller allmän fakta om hur situationen såg ut i DDR. Det har jag valt bort då jag tyckt att det fallit utanför ämnet som jag velat koncentrera mig på.

Framtida undersökningar

Man skulle kunna undersöka hur andra minoriteter upplevde att leva i DDR. Andra religiösa minoriteter? Homosexuella? Man skulle även kunna forska mer i ND och se hur tidningen förändrats över tid fram till idag eftersom tidningen fortfarande existerar. Skulle man idag kunna kalla tidningen för objektiv?

Källförteckning

Skriftliga källor

Auerbach, Thomas, Hinkeldey, Wolfgang, Kirstein, Marian, Lehmann, Gerd, Markowsky, Bernd & Sallman, Michael. (1979) Att leva i DDR. Sex landsförvisade berättar.

Bokförlaget Röda rummet.

DDR - 1983: en rapport från Amnesty International om inskränkningar i yttrandefriheten, som leder till fängslandet av samvetsfångar. Amnesty International Svenska Sektionen. 1983.

Esaiasson, Gilljam, Oscarsson & Wängnerud (2007). Metodpraktikan. Norstedts Juridik. Ettema, J.S & Glasser, T.L (1998) Custodians of Conscience. Investigative Journalism and Public Virtue. New York: Columbia University Press

Folke Schimanski. (1993). Dröm och verklighet i DDR – Några samtal med dem som var med. Förlags AB Wiken.

Hangen Welles. (1966) DDR – Der unbequeme Nachbar. Piper & Co.

Houston, Brant (2009) The Investigative reporter's handbook, IRE

(1986) Lika rättigheter – utnyttjas de även lika? Kvinnor i DDR. Panorama DDR.

Molander, Per (2010) 'Journalisten som forskare' i Krogh, T (ed) Journalistisk kvalitet? Stockholm: Stiftelsen Institutet för mediastudier.

Tidskrifter

Världspolitikens dagsfrågor. Ett nytt Östeuropa. Nr 2. 1990.

Världspolitikens dagsfrågor. DDR – en stat ger upp. Maria Falk. Nr 3.1991.

Världspolitikens dagsfrågor. Tyskland inre enande. Maria Falk. Nr 10. 1991.

Muntliga källor

Gerda Grundemann +49335 / 680 13 00

Lothar Lichtenfeld +49335 / 685 06 69

Rüdiger Sielaff +49335 / 60 68 0

Brigitte Seltenheim +49335 / 521 24 77

Klaus Seltenheim +49335 / 521 24 77

Diana Grundemann +49335 / 52 96 24

Friedhold Grundemann +49335 / 52 96 24

Ingo Schaper +49335 / 280 22 63

Internetsidor

www.kirche-mv.de/Klaus-Fitschen-Forschung-uebersicht-Geschichte-de.4300.o.html

www.forte.se/sv/Publicerat/Forskare-berattar/Forskare-berattar-2008/Mangafordomar-mot-aldre/

www.neues-deutschland.de/kontakt/9

Bilder

Samtliga bilder utom de två sista har jag själv tagit, redigerat och beskurit. De resterande två har jag fått tillstånd att använda från chefen Rüdiger Sielaff på BStU i Frankfurt Oder.

Målgrupp

Jag tänker mig en målgrupp som är intresserad av kultur och historia i en något modernare tappning, en blandning av Kinfolk, Acne paper och Filter. Gärna en målgrupp med blandade åldrar. Det här reportaget är tänkt att tryckas tillsammans i ett specialnummer i samband med 25årsfirandet av Berlinmurens fall (alltså hösten 2014).